

ВЫЯЎЛЕННЕ І ІДЭНТЫФІКАЦЫЯ КНІЖНЫХ ПОМНІКАЎ

Кніжныя помнікі захоўваюцца не толькі ў буйных бібліятэках. Невялікая бібліятэка ці музей могуць мець у сваіх фондах як адзінкавыя помнікі, так і цэлыя калекцыі, якія павінны быць вызначаныя як помнікі гісторыі і культуры, вылучаныя з агульных фондаў, мець асаблівыя ўмовы для захоўвання і выкарыстання.

Праца ўстаноў культуры па выяўленні, ідэнтыфікацыі і ўліку кніжных помнікаў у першую чаргу залежыць ад дакладнага тлумачэння такіх паняццяў, як «кніжны помнік», «рэдкая кніга», «каштоўная кніга». Недакладнасць іх вызначэння перашкаджае рабоце з кніжнымі помнікамі.

У апошні час ідзе пастаянны пошук, выпрацоўка і перагляд тэрмінаў і паняццяў, звязаных з рэдкімі і каштоўнымі дакументамі. Кожнае з вышэйназваных паняццяў можа ўключаць іншае. Кніжны помнік адначасова можа быць і рэдкай, каштоўнай кнігай, а рэдкая кніга (у сілу нейкіх унікальных абставін) – кніжным помнікам.

У Законе Рэспублікі Беларусь «Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны Рэспублікі Беларусь» няма вызначэння паняцця «кніжны помнік», ёсць толькі паняцце «дакументальны помнік». Дакументальныя помнікі аднесены да матэрыяльных гісторыка-культурных каштоўнасцей. Сярод іншых дакументальнымі помнікамі з'яўляюцца і рэдкія друкаваныя кнігі. У Законе пазначана: «...гісторыка-культурныя каштоўнасці – матэрыяльныя аб'екты (матэрыяльныя гісторыка-культурныя каштоўнасці) і нематэрыяльныя праяўленні творчасці чалавека (нематэрыяльныя гісторыка-культурныя каштоўнасці), якія маюць адметныя духоўныя, мастацкія і (або) дакументальныя вартасці і якім нададзены статус гісторыка-культурнай каштоўнасці». У якасці адной з груп матэрыяльных гісторыка-культурных каштоўнасцей вылучаюць дакументальныя помнікі – «акты дзяржаўных органаў, іншыя пісьмовыя і графічныя дакументы, кінафотадакументы і гуказапісы, старажытныя і іншыя рукапісы і архівы, рэдкія друкаваныя выданні». Аднак паняцце «кніжны помнік» у дадзеным законе і ў іншых заканадаўчых актах краіны адсутнічае.

У Расійскай Федэрацыі гэты недахоп у тэрміналогіі быў ліквідаваны Федэральным Законам Расійскай Федэрацыі ад 3 чэрвеня 2009 г. № 119-ФЗ. «О внесении изменений в Федеральный закон “О библиотечном деле”»: «...книжные памятники – рукописные книги или печатные издания, которые обладают выдающейся духовной, материальной ценностью, имеют особое историческое, научное, культурное значение и в отношении которых установлен особый режим учета, хранения и использования».

Беларусь прыняла ГОСТ 7.87–2003 «СИБИД. Книжные памятники. Общие требования», дзе адзначаецца: «книжные памятники: рукописные и печатные книги, книжные коллекции (в том числе их разновидности по ГОСТ 7.60), обладающие выдающимися духовными, эстетическими, полиграфическими или документирующими свойствами, представляющие общественно значимую

научную, историческую или культурную ценность и охраняемые специальным законодательством».

У нашай краіне наспела неабходнасць унясення змяненняў у заканадаўчыя акты, каб узаконіць тэрміны, што даўно ўвайшлі ў навуковы лексікон і прафесійную практыку. Першы крок да ўпарадкавання тэрмінасістэмы быў зроблены Нацыянальнай бібліятэкай Беларусі ў 2010 г. пры падрыхтоўцы [праекта Палажэння аб Нацыянальным фондзе кніжных помнікаў Рэспублікі Беларусь](#), якое рэгламентуе паняцце «кніжны помнік»: «кніжныя помнікі – асобныя рукапісныя і друкаваныя кнігі, кніжныя калекцыі, якія з’яўляюцца здабыткам народа Беларусі і неад’емнай часткай нацыянальнай і сусветнай спадчыны, валодаюць выдатнымі духоўнымі, эстэтычнымі ці дакументальнымі вартасцямі, уяўляюць сабой грамадска значную каштоўнасць і ахоўваюцца спецыяльным заканадаўствам». У дадзеных метадычных матэрыялах выкарыстоўваюцца азначэнні, уключаныя ў гэты праект.

Выяўленне і ідэнтыфікацыя кніжных помнікаў з’яўляецца адной з важных задач, якія стаяць перад установамі, дзе яны захоўваюцца.

Выяўленне кніжных помнікаў вядзецца ў першую чаргу шляхам вывучэння фондаў бібліятэк, архіваў, музеяў і іх далейшага адбору з фондаў. Яны адбіраюцца таксама з патоку дакументаў, што паступаюць па каналах бягучага камплектавання (купля, дары, дакументаабмен, абавязковы экзэмпляр і інш.). На сённяшні дзень найбольш рэальнай магчымасцю атрымаць такія выданні ў фонды з’яўляецца набыццё іх у антыкварна-букіністычных крамах, на аўкцыёнах, у прыватных асоб. Для буйных устаноў, дзе захоўваюцца кніжныя помнікі, застаецца актуальнай праблема арганізацыі археаграфічных экспедыцый. Пажадана таксама весці збор звестак пра кніжныя помнікі, што былі страчаны.

Выяўленыя ў фондах або атрыманыя іншымі шляхамі дакументы ў адпаведнасці з агульнымі крытэрыямі ідэнтыфікацыі звычайна вылучаюцца ў адасобленыя фонды.

Для вызначэння кніжных помнікаў у праект [Палажэння аб Нацыянальным фондзе кніжных помнікаў Рэспублікі Беларусь](#) уключаны Пералік асноўных крытэрыяў і прымет для ідэнтыфікацыі кніжных помнікаў.

Пры вызначэнні гісторыка-культурнай рэдкасці і каштоўнасці выдання або рукапіснай кнігі неабходна разглядаць кожны дакумент не ізалявана, а ў яго гісторыка-культурным асяроддзі. Ні адна кніга не існуе сама па сабе, яна даходзіць да нас у складзе нейкіх комплексаў, асабістых ці грамадскіх бібліятэк або нясе адбітак свайго лёсу, гістарычнага існавання, што вызначае яе як кніжную рэдкасць, помнік кніжнай культуры.

Вызначэнне рэдкасці выдання не можа быць адзіным і адназначным для ўсіх кнігасховішчаў на ўсе часы. Гэта паняцце гістарычнае, якое ўвесь час мяняецца, пашыраецца і дапаўняецца ў залежнасці ад канкрэтных абставін, па меры развіцця ведаў у гісторыі культуры, грамадскага руху, кнігазнаўстве.

Але рухомасць крытэрыяў рэдкасці не азначае, што адсутнічаюць пэўныя арыенціры для яе вызначэння. Ёсць групы выданняў, якія, безумоўна, павінны вылучацца на асобнае захоўванне (у аддзелы рэдкіх кніг або адасоблены фонд).

Пры гэтым улічваюцца храналагічныя, сацыяльна-цэнасныя і колькасныя крытэрыі, крытэрыі унікальнасці – асаблівасці матэрыяльнага ўвасаблення, індывідуальныя асаблівасці паасобніка. Але іх пералік абмежаваны, астатнія групы выданняў перадаюцца ў аддзелы рэдкіх кніг або адасоблены фонд на меркаванне захавальнікаў у залежнасці ад мясцовых умоў і акалічнасцей. Фарміраванне асобных калекцый унутры фонду кніжных помнікаў магчыма шляхам як фізічнага вылучэння выданняў, так і на бібліяграфічным узроўні.

Няма і не можа быць раз і назаўсёды ўстаноўленага спіса кніжных помнікаў. Нельга прадбачыць, якія кнігі будуць вызначаны як помнікі, рэдкія і каштоўныя выданні заўтра, праз дзесяцігоддзі ў выніку развіцця навукі і грамадскай свядомасці.

Існуе думка, што рэдкасць кнігі можна вызначыць з дапамогай матэматычнай формулы па колькасці экзэмпляраў, якія захаваліся. Аднак рэдкасць у гісторыка-культурным сэнсе не вычэрпваецца падобным лічбавым падыходам, хаця ён і можа ўлічвацца. Рэдкасць, нават колькасная, – вынік гісторыка-культурнага бытавання паасобніка. Малатыражнасць кнігі не робіць яе рэдкай, хаця ў пэўных умовах яна можа стаць рэдкай па іншых крытэрыях, напрыклад, з-за значнасці для гісторыі дадзенай галіны вытворчасці ці гісторыі пэўнага рэгіёна і г. д.

Рэдкасць кнігі – гэта заўсёды вынік яе жыцця ў гісторыі грамадства. Паасобнік можа быць ацэнены як выдатны помнік гісторыі культуры і навукі і стаць прадметам калекцыяніравання. Кніга можа стаць рэдкай у выніку цэнзурных пераследаванняў, знішчэння і забароны; фізічнага знішчэння пры актыўнай чытацкай зацікаўленасці і інтэнсіўным выкарыстанні (календары, палітычныя брашуры, астралагічныя прадказанні, спеўнікі і да т. п.). Дрэнна захоўваюцца выданні дзіцячай і вучэбнай літаратуры.

Каштоўнасць уяўляюць кнігі з аўтографамі. Калі сучасны аўтар дорыць кнігу ў бібліятэку, гэта ў першую чаргу гонар для аўтара, а не для бібліятэкі. Да ўключэння ў калекцыю сучаснай кнігі з аўтографам трэба падыходзіць асцярожна. Але, напрыклад, у невялікім сховішчы можна сабраць калекцыю з аўтографамі мясцовых аўтараў – рана ці позна яна набудзе свой гісторыка-культурны статус.

Значную гісторыка-культурную цікавасць уяўляюць асабістыя бібліятэкі вядомых пісьменнікаў, навукоўцаў, краязнаўцаў, грамадскіх дзеячаў, бібліяфілаў, створаныя ў выніку карпатлівай працы і энтузіязму збіральнікаў. Пытанне іх перадачы ў аддзел рэдкіх кнігі павінна вызначацца самай бібліятэкай. Распыленне такіх калекцый – помнікаў гісторыі і культуры – незаменная страта. Асабістыя бібліятэкі пажадана захоўваць асобнымі калекцыямі. У тым выпадку, калі асобнікі з прыватных бібліятэк разгрупаваны па фондзе і фізічнае вылучэнне іх немагчыма, калекцыю можна рэканструяваць бібліяграфічна.